

УЧИЛИЩНАТА СРЕДА КАТО СОЦИАЛЕН ФАКТОР, МОДЕЛИРАЩ АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

A. Мерджанова, А. Радева, Цв. Търпоманова

THE SCHOOL ENVIRONMENT AS A SOCIAL FACTOR MODELING AGGRESSIVE BEHAVIOR OF STUDENTS

A. Merdzhanova, A. Radeva, Tsv. Tarpomanova

Резюме. Целта на настоящата разработка е на базата на сравнително изследване на резултатите от тригодишно проучване на ученици от VII-XII клас от 13 училища на територията на град Варна да се изведе връзката между напрежение и умореност при подготовката за училище и агресивното поведение на учениците. Задачите са да се предложат мерки за оптимизиране на процеса на обучение, за да се намали нивото на напрежение, а оттам – да се редуцират проявите на агресивно поведение. В изследването са включени общо 1743 ученика. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико-статистически методи и графичен анализ. 91.17% от изпитваните напрежение ученици от XI и XII клас имат и високо ниво на агресивно поведение. Данните показват, че изпитваното напрежение и умора при подготовката за училище могат да бъдат причина за вербалната агресия, за индиректната агресия, опозиционното поведение, агресивното поведение.

Summary. On the other hand, workload in schools continually increases. The objective of this work is to display the relationship between stress and tiredness in preparation for school and students' aggressive behavior based on a comparative study of the results of the three-year survey of students from the 7th to 12th classes from 13 schools in the territory of the city of Varna. The tasks are to propose measures for optimizing the learning process, to reduce the level of tension and, hence, to reduce the manifestations of aggressive behavior. The study included a total of 1743 students. A direct individual poll was used. The results were processed through mathematical statistics methods and graphic analysis. 91.17% of tension-experiencing students from 9th and 12th classes also show a high level of aggressive behavior. The data indicates that the tension and tiredness experienced in the preparation for school can be a reason for verbal aggression, for indirect aggression, opposition behavior, aggressive behavior.

Key words: aggression and violence in school, tension and tiredness in preparation for school

Въведение

В последно време проблемът с училищната агресия стана особено актуален. По данни на Министерството на образованието и науката (МОН) за учебната 2011/2012 година в училищата в България са регистрирани 1 628 инцидента, за 2012/2013 година те са 2 100, а за 2013/2014 учебна година – 2 192. За учебната 2014/2015 г. данните са още по-тревожни. В над 80% от училищата в страната са подадени сигнали за насилие или агресия. Само от началото на тази учебна година регистрираните случаи на агресия между учениците са 4117.

Има различни видове агресия – физическа и вербална, активна и пасивна, директна и индиректна и др. Насилието между деца в училище обхваща широк спектър от прояви. То е явление със сериозни размери и оставя дълготрайни последици върху психичното здраве и поведението както на децата, които търпят насилие, така и на онези, които го извършват. Българската дума, която отговаря най-точно на явлението е „тормоз“ [5]. Традиционната представа за тормоза е, че той е израз единствено на отношенията между агресора и жертвата. Между тях има дисбаланс на физическо или психическо равнище и конфликтът до голяма степен е провокиран от това [6, 9]. Проучванията са били с фокус върху характеристиките и взаимодействието между агресорите и жертвите [8]. Но има и редица други фактори, които оказват влияние върху проявите на тормоз. В тази връзка динамичната системна теория постулира, че тормозът не е само резултат от взаимодействието на две лица, чиито характеристики ги превръщат в агресор и жертва и не е просто резултат от влиянието на околната среда или обстоятелствата. Тормозът се разглежда като процес, който се развива в рамките на социално-екологичния контекст [1, 7]. Затова трябва да се отчита влиянието на много фактори като училищната среда, учители, родители и др.

В последните години натовареността в училищата става все по-голяма. Въвеждат се нови дисциплини и допълнителни часове. Това без съмнение рефлектира върху

психичното здраве и устойчивост на учениците. В началото на учебната 2013/2014 година се проведе поредният междуведомствен дебат за училищната натовареност. Има размиване на позициите между здравното и образователното министерство за броя на учебните часове в гимназиите и началните училища.

В рамките на общинска програма „Учение без напрежение“ (2007-2013 г.) е проведено тригодишно изследване на ученици от VII-XII кл. от 13 училища на територията на град Варна с цел да се установи нивото на агресивност сред варненските ученици и моделиращите го фактори.

Целта на настоящата разработка е на базата на сравнително изследване на резултатите да се изведе връзката между напрежение и умореност при подготовката за училище и агресивното поведение на учениците.

Задачите са да се предложат мерки за оптимизиране на процеса на обучение, за да се намали нивото на напрежение, а оттам – да се редуцират проявите на агресивно поведение в училищата.

Материал и методи

Изследването е проведено в продължение на три последователни години. В него са включени съответно 307 ученици от XII кл. и 303 от XI кл. през първата година, 311 ученици от X кл. – за втората, 285 ученици – от IX, 281 – от VIII кл. и 256 от VII кл. – за третата година от общо 13 училища в град Варна. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико-статистически методи и графичен анализ.

Резултати и обсъждане

Резултати от изследването през първата година

От анкетираните общо 610 ученика 349 са момчета (57.21%) и 261 са момичета (42.79%). Над 83.8% (511 ученика) свързват подготовката си за училище с напрежение и умореност. (*Фигура 1*) Сам по себе си този факт е тревожен и

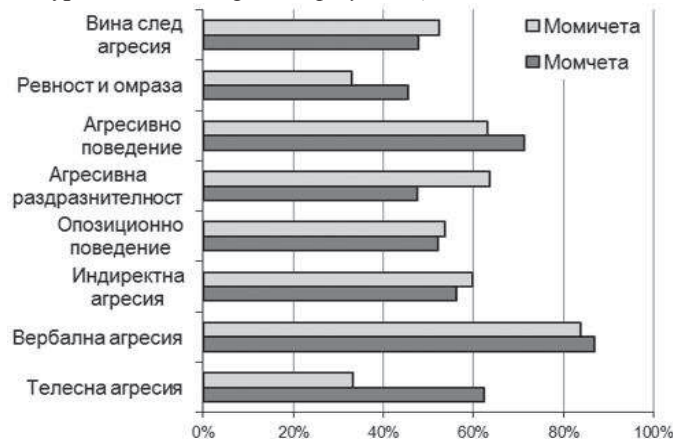
бележи различия по пол – при момчетата 86.8% се уморяват или изпитват напрежение, а при момчетата – 78.5%. Разликите по пол на този показател са статистически значими ($P < 0.05$).

Фигура 1. Подготовка за училище – ученици от XII и XI клас

Тревожни са данните, представящи нивото на агресия сред учениците. Телесна агресия проявяват 62.46% от момчетата и 33.33% от момичетата. За вербална и индиректна агресия споделят съответно 83.91% от момчетата и 59.77% от момичетата. Относителният дял на проявяващите вербална и индиректна агресия е съответно 86.82% при момчетата и 56.16% при момичетата. Различията по пол на тези два показателя са в границите на случайните ($P > 0.05$), т.е. поведението и на момчетата, и на момичетата съдържа значителна доза вербална и индиректна агресия. Опозиционното поведение и агресивната раздразнителност са еднакво характерни за момчетата и момичетата (над 52%). За разлика от тях обаче агресивното поведение показва значими различия по пол ($P > 0.05$). При момчетата агресивното поведение се среща в 63.23% от случаите, а при момчетата – в 71.35%. Противно на очакванията, ревността и омразата са по-чести при момчетата (45.56%), отколкото при момичетата (32.95%), като различията са сигнификантни при $P < 0.001$. Прави впечатление също, че нивото на вина след агресия е еднакво и при момчета, и при момчета (52.49% и 47.85%). (Фигура 2).

Фигура 2. Видове агресия при ученици от XII и XI клас

Данните сочат, че изпитваното напрежение и умора при подготовката за училище могат да бъдат причина за вербалната агресия, за индиректната агресия, опозиционното поведение, агресивното поведение ($P < 0.001$). Не се доказва връзката им с телесната агресия, ревността, омразата и вината след агресия ($P > 0.05$). Несъмнено е, че ако подготовката за училище не генерира напрежение, това би редуцирало и агресивността на младежите. Доказателството произтича от факта, че 91.17% от изпитващите напрежение ученици от XI и XII клас имат и високо ниво на агресивно поведение [4].

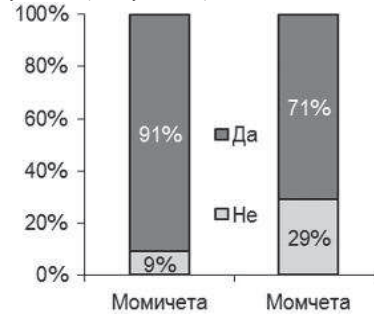
Резултати от изследването през втората година

При съблюдаване на същата методика бяха анкетираны 311 ученици от X клас, като 56.64% са момчета, а момичетата

са 43.36%. Разпределението по пол повтаря структурата на извадката (различията са в границите на статистически допустимите) от изследването през предходната година и прави резултатите съпоставими.

Подготовката за училище е свързана с напрежение и уморяемост на учениците. Резултатите по този показател потвърждават резултатите от предходната година и затвърждават тревожната тенденция (Фигура 3).

Фигура 3. Напрежение и уморяемост при подготовка за училище – ученици от X клас

Интересен е фактът, че се забелязва увеличение на различията по пол в сравнение с изследването през предходната година. През тази година 91.04% от момчетата информират за това, докато стойността на миналогодишният показател е 86.97%. При момчетата също има динамика, но в обратна посока – стойността на показателя в новото изследване е 70.93% срещу 78.51% (2007 година).

Различията по пол са статистически значими ($P < 0.05$).

Новото изследване затвърждава тревогата от данните, представящи нивото на агресия сред учениците. Телесна агресия проявяват 70.15% от момчетата и 29.85% от момичетата.

Показателите от изследването през предходната година бележат спад при момчетата и увеличение при момчетата ($P > 0.005$).

За вербална и индиректна агресия споделят 90.30% от момчетата и 61.94% от момичетата. При момчетата относителният дял на проявяващите вербална и индиректна агресия е съответно 78.86% и 53.72%. Различията по пол на тези два показателя са в границите на случайните ($P > 0.05$), т.е. поведението и на момчетата, и на момичетата съдържа значителна доза вербална и индиректна агресия.

Интересна е динамиката в нивата на тези показатели – докато вербалната и индиректната агресия намаляват при момчетата, при момичетата те нарастват. Може да се приеме, че динамиката на показателите за вербална и индиректна агресия логично се свързва с динамиката на телесната агресия като компенсаторен механизъм.

Опозиционното поведение и агресивната раздразнителност се движат в границите на 54.29% до 63.43% със стойности близки за момчетата и момчетата ($P > 0.05$) и съпоставими с нивата от предходното изследване.

За разлика от резултатите за агресивното поведение на учениците от XI и XII клас, които показват значими различия по пол ($P > 0.05$), изследването на десетокласниците не потвърждава подобна тенденция. Нивата на показателя са съответно 51.49% за момчетата и 55.43% за момчетата, като общо бележат значителен спад.

Изследването през първата година, противно на очакванията показва, че ревността и омразата са по-чести ($P < 0.001$) при момчетата (45.56%), отколкото при момичетата (32.95%). Резултатите през втората година говорят за липса на различия по пол със стойности съответно 28.36% и 28.00%.

Нивото на вина след агресия е еднакво и при момичета, и при момчета (50.00% и 47.43%).

Налице е по-силна индиректна агресия при момчетата, които изпитват напрежение и уморяемост при подготовката си за училище. Лъжата, ревността и омразата са също значително по-високи в същата група ($P < 0.05$). По-често изпитват и вина след проявена агресия момичетата, оплакващи се от напрежение и умора, свързани с училище. При момчетата

напрежението и уморяемостта при подготовка за училище не се свързват с по-високи нива на показателите.

В обобщение при десетокласниците индиректната агресия, агресивното поведение, вината след агресия и особено ревността, омразата и лъжата са свързани с уморяемостта и напрежението в училище ($P < 0.05$). Телесната и вербалната агресия, а така също агресивната раздразнителност са по-силни при учениците, които не се тревожат много за училището. Следователно и тук мотивацията за обучение, училищната атмосфера и програма биха могли да спомогнат за снижаване на нивото на агресия при децата.

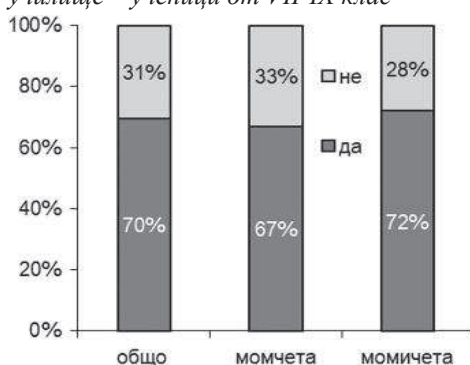
Резултати от изследването през третата година

От общо 822 анкетирани ученици от VII-IX клас 50.10% са момичета и 49.90% са момчета.

Веднага прави впечатление, че относителният дял на учениците, за които подготовката за училище е свързана с напрежение и уморяемост остава много висок – близо 70% (69.5%). Този резултат е тревожен, въпреки че се регистрира по-ниско ниво от предходните изследвания. Обяснение за това може да се търси както в състава на анкетираните, принадлежността им към различни средни училища, така и в резултатите от стартиралата реформа в средното образование.

Напрежението и уморяемостта, съпътстващи подготовката за училище, бележат различия по пол. При момчетата честотата е по-висока (72%) спрямо момчетата (66.90%), като различията не са статистически доказани ($P > 0.05$). В сравнение с миналогодишното изследване, подготовката за училище е съпътствана с напрежение при 15% по-малко момичета и с при 11.6% по-малко момчета. (Фигура 4).

Фигура 4. Напрежение и уморяемост при подготовка за училище – ученици от VII-IX клас

Продължават да са тревожни данните, представящи нивото на агресия сред учениците. Успоредно с това се забелязват някои промени в честотата на различните форми на агресия с течение на времето (Таблица 1). От данните е видно,

че телесната агресия е разпространена при 56.06% от момчетата и при 43.81% от момичетата, като различията по пол са статистически значими ($p < 0.001$). Докато при момчетата се забелязва известно понижаване на показателя в сравнение с втората година на изследването, то за съжаление при момичетата динамиката е в обратна посока – увеличаване и то с над 10%.

Вербалната и индиректната агресия намаляват при момчетата от 83.91% през предходната година на 63.75% и съответно от 59.77% на 54.43% при момичетата. Намаление и в двете форми на агресия се отчитат и при момчетата. Относителният дял на проявяващите вербална агресия момчета спада от 86.82% на 60.42%, докато нивото на индиректна агресия спада много слабо – от 56.16% на 53.69%. Поведението и на момчетата, и на момичетата съдържа значителна доза вербална и индиректна агресия, като значими са различията по пол само при вербалната агресия ($p < 0.05$).

Опозиционното поведение и агресивната раздразнителност продължават да са еднакво характерни за момчетата и момчетата (над 52%) като прави впечатление покачването на нивата им при момчетата в сравнение с резултатите от

Таблица 1. Честота на агресията по пол

Показател	Мъже	Жени	T	P
Телесна агресия	56.06±1.13	43.81±1.18	7.47	<0.001
Вербална агресия	60.42±0.96	63.75±0.92	2.49	<0.05
Индиректна агресия	53.69±1.02	54.43±1.04	0.50	>0.05
Опозиционно поведение	55.03±1.37	53.44±1.28	0.85	>0.05
Агресивна раздразнителност	51.14±1.01	55.71±1.00	3.21	<0.001
Агресивно недоверие	58.13±0.96	59.36±0.99	0.89	>0.05
Ревност и омраза	48.98±1.33	47.83±1.33	0.62	>0.05
Вина след агресия	53.15±1.21	52.04±1.22	0.65	>0.05
Общо	54.93±0.67	54.74±0.71	0.19	>0.05
Лъжа	47.44±0.93	44.91±0.90	1.95	<0.05

предходната година. Агресивното поведение, което в досегашните изследвания показва значими различия по пол, сега губи тази специфика и се задържа на нива от 58 – 59% ($P > 0.05$).

Ревността и омразата продължават да са по-чести при момчетата (48.98%), отколкото при момичетата (47.83%), като различията по пол губят своята сигнификантност. Нивата на ревността и омраза бележат статистическо значимо повишение и за двата пола ($p < 0.001$).

Прави впечатление също, че нивото на вина след агресия е еднакво и при момичета, и при момчета (52.04% и 53.15%) и се повишава в сравнение с предходните изследвания, като по-чувствително е нарастването му при момчетата.

Резултатите от предходните изследвания показват, че изпитваното напрежение и умора при подготовката за училище могат да бъдат причина за вербалната агресия, за индиректната агресия, опозиционното поведение, агресивното поведение ($P < 0.001$). Не се доказва връзката им с телесната агресия, ревността, омразата и вината след агресия ($P > 0.05$). Новите данни потвърждават вече установеното, като единствено не се проявява връзка между напрежението и умората от една страна и телесната агресия и лъжата (Таблица 2).

Установената слаба обратна корелационна връзка между различните форми на агресия и съпътстващите подготовката за училище умора и напрежение може да означава, че агресията е тази, която се практикува, за да редуцира, макар и в малка степен, напрежението и умората от училището. И тук за пореден път се доказва, че училището без напрежение би намалило агресивността на младежите.

Как би могло да се постигне това? Трябва да се има в предвид, че в центъра на ученето важна е мотивацията на ученика. Той живее с настоящето и никакви аргументи за значими резултати в необятното бъдеще не могат да го заинтригуват. Затова е необходимо добро съчетаване на неизбежното усилие в процеса на учене и обозримия резултат. За да се постигне тази цел, не трябва учениците да се натоварват с много тежка учебна програма, а да се намери начин да се развива творческото и креативно мислене, за да могат да се усвояват нужните знания без високо ниво на напрежение. Добре е да се отдели повече време за спорт и извънкласни дейности.

Всички тези препоръки са били обект на цитирания по-горе дебат между МЗ и МОН. Една от темите е все по-налагащата се форма на целодневно обучение. Основният извод на експертите от МЗ е, че целодневното обучение не влошава здравословното състояние на децата. Директори на училища са на обратното мнение. Според тях целодневното обучение във варианта в България е нездравословно. След като се държат учениците часове наред в една класна стая, закономерно е неизразходваната енергия да избива.

Таблица 2. Напрежение и уморяемост при подготовката за училище и агресия

Показател	Мъже	Жени	T	P	R	P
Телесна агресия	50.57±1.03	48.32±1.51	1.21	0.05	-0.04	0.05
Вербална агресия	64.22±0.78	57.40±1.26	4.71	0.001	-0.16	0.01
Индиректна агресия	56.11±0.86	49.60±1.33	4.14	0.001	-0.15	0.01
Опозиционно поведение	56.75±1.10	48.57±1.75	4.03	0.001	-0.14	0.01
Агресивна раздразнителност	55.86±0.85	48.11±1.28	4.99	0.001	-0.17	0.01
Агресивно недоверие	60.25±0.80	55.59±1.33	3.09	0.01	-0.11	0.01
Ревност и омраза	50.68±1.13	43.29±1.64	3.65	0.001	-0.13	0.01
Вина след агресия	54.80±1.03	47.53±1.53	3.92	0.001	-0.14	0.01
Общо	56.84±0.56	50.39±0.89	6.19	0.001	-0.21	0.01
Лъжа	45.88±0.81	46.98±1.11	0.76	0.05	0.03	0.05

На тема изискването, че трябва да има много часове по физическо възпитание, директорите поставят въпроса за училище с голям брой паралелки и един единствен физкултурен салон. В този случай се оказва, че има проблеми с базата. Двете министерства се разминават и в броя на часовете. Според Министерството на здравеопазването децата от 4-ти клас ще се развиват нормално при 5 учебни часа на ден. Според МОН обаче придобиването на знания изисква децата на същата възраст да учат по 6 часа и един ден по 5. Респективно в по-горните класове броят на часовете се увеличава до 7 часа дневно. Директорите виждат проблема не толкова в броя часове, колкото в учебното съдържание и смятат, че натовареността на децата идва най-вече от там.

Формирането на творческите способности на учениците и съприкосновението им с изкуствата развива личностните им качества и комуникативните умения. Развиването на мисленето, въображението и словесните способности създава навици за системно учебен труд и прави младите хора устойчиви на негативната социална действителност. Сега техният свят е обсебен от измислените герои на компютърни игри, видеоклипове и компактдискове със съмнително качество на филмово изкуство. Посланията са агресивни, еднопосочни и без обратна информация за това, дали се харесват или не. Словесното творчество и изкуствата преобразуват действителността и създават система от нови образи и идеи. А изграждането на такива повишава самочувствието и подобрява личностната позиция на младите хора в обществото.

Формирането на комуникативни умения за решаване на конфликти с помощта на художествени позитивни образи активизира вниманието, мисленето и въображението на учениците и ги адаптира към психоклимата в училище. За да се постигне тази цел, биха могли да се формулират следните задачи:

1. Да се повиши интересът към изкуствата, разнообразието им от форми и жанрове и се развият нови модели за ценностната система;
2. Да се стимулира въображението на учениците чрез използване на нетрадиционни методи и похвати;
3. Да се поощрява откривателството за самоутвърждаване и духовно израстване и се формират нови ценности;

4. Да се обогатяват и развиват националните ни традиции в приобщаването ни към ценностите и културните традиции на Европейския Съюз [2].

Друг начин да се развие съзидателното мислене на учениците е използването на ролеви игри. Те са обучителен метод, в рамките на който обучаваните изиграват ролите и поведението на други хора в предварително определена проблемна ситуация. Това им позволява да преживеят част от техните емоции, да практикуват социални умения и да изследват ситуацията, възможните алтернативи и последствията от тях [3]. В основата на редуцирането на напрежението и уморяемостта при справяне с учебната дейност стои изграждане на правилна мотивация за учене. За целта могат да се организират беседи с учениците, за да се установи тяхното отношение към дадена тема или към учебната програма като цяло, да се организират проучвания на готовността им да участват в различни извънкласни форми на обучение по интереси, да се установи каква е тяхната стратегия на учене и на тази основа да се анализира ефективността на учебния процес и др.

Заклучение

Причините за насилието са много и комплексни и училището трудно би могло да повлияе на всички. То може обаче успешно да намали тези фактори, които са свързани със средата в училище и които допринасят за проявата на агресия и за утвърждаване на агресивни модели на поведение. Не бива да се забравя, че физическата среда в училище, нагласите към ученето и съревнователният елемент между учениците също може да бъде предпоставка за изява на агресивното поведение. Наред с всички административни и нормативни мерки за справяне с проблема, е важно да се работи в посока на намаляване на напрежението и уморяемостта на учениците при ежедневната им подготовка за училище. За тази цел би помогнало следното: да се улесни учебната програма, да не се премахват учебните часове по музика и изобразително изкуство в горните класове, да се увеличат часовете за спорт, да се стимулират извънкласните форми, свързани със съзидателното и творческо мислене, да се отдели повече време за лабораторни и практически упражнения, да се провеждат информационни срещи с родителите и др.

Основният принцип е прилагането на цялостен училищен подход, полагане на координирани и последователни усилия за предотвратяване на тормоза и създаване на по-сигурна училищна среда.

Библиография

1. Atlas R, Pepler D (1998). Observations of bullying in the c classroom. The Journal of Educational Research, 92 , 86-97.
2. Гергова Д. Обучение чрез проекти – възможност за формиращо оценяване в началното училище. Хуманизъм и прагматизъм в образованието на 21 в., БУЛВЕСТ 2000, С. 2007
3. Димитров Д., Управленски аспекти на учебно-възпитателния процес при работа с деца, участващи в кръжок, Хуманизъм и прагматизъм в образов. на 21 в., БУЛВЕСТ 2000, С. 2007
4. Дончева Ц., Е. Мутафова, С. Здравкова, Учение без напрежение и агресия? ..., Здр. икономика и менидж., VIII, 2(28), 2008, ИК Стено
5. Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище, утв. Заповед на МОН №РД09-611/18.05.2012
6. O'Connell P., Pepler D., Craig, W. (1999). Peer involvement in Bullying: insights and challenges for intervention. J of Adolescence, 22 , 86-97.
7. O'Connell P., Pepler D, Craig, W. (1999) . Understanding bullying from a dynamic systems perspective. The Blackwell Reader in Developmental Psychology (In A. Slater & D. Muir, Eds.), 440-451. Oxford: Blackwell.
8. Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. Journal of Adolescence, 22, 453-459.
9. Swearer, SM & Doll, B. (2001). Bullying in schools: An ecological framework. Bullying Behavior . Binghamton: Haworth Press

Автори

Антония Мерджанова, Ася Радева – студент УНС, „Инспектор по общественно здраве и социални дейности“

Цветелина Търпоманова – гл. асистент УНС, „Инспектор по общественно здраве и соц. дейности“, Мед. колеж, МУ-Варна